

Славољуб Лукић

докторанд

Значај апологета у савременој теологији

Сажетак: Средином другог вијека у хришћанској цркви појавила се група хришћанских писаца која је у виду кратких списа, тзв. апологија, жељела да одбрани хришћанство од вањских напада, тј. од напада многобожаца и Јевреја. Они су писајући ка нехришћанском свијету и користећи терминилогију грчке философије подигли ниво хришћанске мисли, па на тај начин постали „*први хришћански философи*“. Али умјесто да имамо, на неки начин, виши ниво теолошког интересовања, догађа се слабљење тј. пад интересовања за поједине теолошке области, првенствено у христологију и пнеуматологију. Са друге стране, Апологете се окрећу космолошким и антрополошким питањима гдје наступају на један сасвим философски начин, може се рећи „*служећи се оружјем ироније*“, а желећи да одговоре на питање шта је то сворени свијет и гдје је човјеково мјесто у њему. Тако је настојање Апологета било првенствено да прикажу како је свијет створен за човјека и гдје човјек није обична индивидуа или објекат у скупу личности. На овај начин Апологете су човјека сматрале као литургијског члана у једној заједници гдје се искључивао сваки вид атомоцентризма, пошто је сваки човјек непоновљиво биће и икона Божја.

Из свега је јасно да је најзначајнији допринос апологетске мисли првенствено био у тумачењу односа Бога, свијета и човјека, тј. у космологији и у антропологији. Стога и данас када смо изашли из вијека еклисиологије и ушли у вијек антропологије, а када се налазимо у свијету који великом брзином корача ка што већем развоју, човјек не би смио да заборави на неодвојивост од свог Творца и своје назначењу у овом свијету на које су прије осамнаест вијекова толико јасно указивали Апологете.

Средином другог вијека у хришћанској цркви појавила се група писаца која је у виду кратких списа, тзв. апологија, жељела да одбрани хришћанство од вањских напада, тј. од напада многобожаца и Јевреја, те са друге стране настојала да кроз одбрану позиције хришћана представи хришћанство као једину, праву али и истиниту религију. Овај излазак или отварање Христове Цркве ка свијету ван ње Саме добива и другу димензију, гдје је овакав вид, да кажемо кореспонденције, имао на један начин и мисионарски значај.¹ Свакако је мисионарски карактер апологетских дјела имао другостепену важност, али је најважније да се Црква по први пут у својој историји окренула ка свијету и људима који не припадају њој Самој, желећи да одговори на нападе, али и на нека питања и проблеме тадашњег античког свијета. Можемо слободно рећи да је тада Црква дошла у додир са интелектуалном елитом тога времена гдје се није повиновала у тој борби, већ је два вијека касније однијела и коначну побједу.

У том периоду Црква више није могла да се повуче у мрачни свијет катакомби и одустане од своје мисије. Она је тада почела да привлачи у свој загрљај и чланове из образованог јелинистичког свијета који су са својим високим образовањем

¹ Αγουρίδου Σ., „Η Χριστολογία τῶν Ἀπολογητῶν“, *Κληρονομία* 1 (1969), 39–64: 43.

преузели заштиту позиције хришћана у Римској Царевини. Период ове одбрамбене, или апологетске књижевности, одвијао се одмах после периода Апостолских Ученика, па негдје све до св. Иринеја Лионског (+202), а од најзначајнијих писаца који су обиљежили овај период требамо издвојити њих неколико, а то су: св. Јустин Мученик и Философ, Атинагора, Татијан Асирца, св. Теофил Антиохијски и писац „Посланице Диогнету“.² Наравно, овој групи још припадају: св. Мелитон Сардски, Кодрат, Аристид Атински и Аристон Пелски, али од ових писаца сачувани су само називи дјела или кратки фрагменти, а једино је од Аристида Атинског пронађена читава једна кратка „*Айолоџија*“ и од Мелитона Сардског кратак спис „*О Пасхи*“.³

Ова група хришћанских писаца, која је долазила из незнабожачког и нехришћанског, али образованог и интелектуалног тадашњег свијета, унијела је једну свјежину и нови дух, те је направила један прави преокрет у Раној хришћанској цркви. У овој епохи љепота јеванђеља почела је да привлачи и прихвата у загрљај Цркве и чланове из интелектуалног свијета јелинизма. Ови „*Хришћани Јелини*“ са великим философским и јелинистичким образовањем прихватили су заштиту позиције хришћана у Римској Царевини почињући на тај начин да оформљују у другом вијеку нови вид хришћанске књижевности са циљем заштите позиције Цркве у римској заједници. Тако су Апологете били први Оци Ране цркве који су жељели да одговоре на питања која су долазила ван Цркве, из нехришћанског свијета, пошто до тада хришћанство није сачињавало изазов за грчку мисао. У овој епохи Апологете се појављују као први грчки мислиоци, или да се изразимо данашњим рјечником као први хришћански интелектуалци, који прихватају хришћанство, усаглашавају се са њим и покушавају ово учење да учине привлачнијим за грчку мисао те епохе.⁴ Долазећи у додир са нехришћанским свијетом и са грчком философијом жељели су да понуде одговарајућу одбрану новој религији, а користећи форму и аргументе из грчке философије. Али на овај начин Апологете су објављивале хришћанску вјеру онима који су били ван Цркве и допринијели ширењу хришћанства ка нехришћанском свијету. Писајући ка нехришћанском свијету и користећи термнологију грчке философије Апологете су подигле ниво хришћанске мисли и на тај начин постали „*први хришћански философи*“.

Овдје никако не смијемо заборавити на једну веома важну чињеницу, а то је да су апологетски писци били изузетно образовани пошто су своје образовање стицали студирајући по најбољим универзитетима и код најбољих учитеља тога времена. Философију, реторику, геометрију и остале науке познавали су веома добро, а све су то на најбољи начин користили у одбрани хришћанског учења. Чак је св. Јустин Философ говорио да су „*σπέρματα Λόγου*“ просвјетљивала и надахњивала све

² Данас посједујемо само мали број сачуваних апологетских списа. Од св. Јустина Мученика и Философа посједујемо три дјела: *Прву и Другу Айолоџију* и *Дијалог са Трифоном*, од Атинагоре два дјела: *Молба за хришћане* и *О васкрсењу мртвих*, а и од Татијана Асирца имамо само два сачувана дјела: *Ријеч људима Јелина* и *Дијалог са Сасанцима*, док од св. Теофила Антиохијског имамо једно дјело сачувано али у три књиге под називом *Књига Авџиолику*.

³ Постоје различита мишљења о томе ко припада, а ко не припада овој групи хришћанских писаца. Међутим, овај рад нема за циљ да се бави са свим уводним проблемима који су везани за Апологете. Овако, горе наведено мишљење, подржавају нпр. Στυλιανός Παπαδόπουλος и Quasten Johannes. Погледај, Παπαδόπουλος Σ., *Πατρολογία*, т. Α', Εισαγωγή, Β. καὶ Γ. αἰώνων, Αθήνα 2000, и Quasten J., *Patrology I, The Beginnings of Patristic Literature*, Utrecht 1949, 186–253.

⁴ Ζηζιούλα Γ., „Σχέσεις Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ“, *Ἑλληνισμός καὶ Χριστιανισμός, Εἰσαγγήσεις τοῦ «Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου» τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Αθήνα 2004, 13–41: 19.

античке философе⁵ и да је „σπερματικός αληθείας“ доравио у свима њима.⁶ Неки од Апологета су у грчкој философији гледали „зраке Истиине“ до те тачке да је св. Јустин подржавао како су поједини философи били хришћани прије Христа и да посједују „дио Божијеј Лојоса“⁷. „Сјемења Истиине“ водила су одређене грчке писце у поимање о једном Богу, али наравно, само дјелимично, пошто само у хришћанској вјери имамо пуноћу истине.⁸

Ипак за теологију XIX и XX вијека ова група хришћанских писаца није привлачила веће интересовање у научним круговима.⁹ Међутим, када би озбиљније посветили пажњу проучавању сачуваних апологетских списа видјели би да њихова теолошка мисао представља праву کاریку између теологије првог и трећег вијека, тј. између теологије Апостолских Ученика и теологије периода до св. Иринеја Лионског (+202), те ћу имати храбрости да кажем како и за многе аспекте теологије Кападокојских Отаца основ и срж представља теологија Апологетских Отаца. То се првенствено види у антропологији гдје Апологете на прави начин настоје да прикажу човјека створеног као икону Божију, као једну непоновљиву личност, састављену од два елемента, тијела и душе, гдје је његово одређење, назначење и испуњење могуће само у заједници са Богом.

Иако, послје Апостолских Ученика умјесто да имамо на некакав начин виши ниво теолошког интересовања, догађа се слабљење тј. пад интересовања за поједине теолошке области, првенствено у христологију и пневматологију.¹⁰ Занимљиво је на примјер како св. Теофило Антиохијски, који је био чак и епископ у Антиохији, у Апологији својој тумачи спасење не помињући уопште име „Χριστός и Исус“. Постојећи спис би се могао протумачити и као јудејско дјело да се у њему не спомињу имена: Тројица, Црква и хришћани.¹¹ Али, иако нам изгледа како неки апологетски писци деградирају или умањују значај искупитељског дјела Христовог, не смијемо да заборавимо повод и циљ писања апологетских дјела. Тако исто у дјелима Апологета имамо пад интересовања везано и за основна питања живота и поретка у Цркви, пошто Апологете теже да кроз апологије кажу нешто што једноставније и разумније за читаоце који не познају основно црквено учење и црквене догме.

Са друге стране, Апологете се окрећу космолошким и антрополошким питањима гдје наступају на један сасвим философски начин, може се рећи „користићећи оружје ѡројивника“.¹² Они настоје да кроз преписку и проблеме на које су наилазили, приступе на један философски начин гдје би хришћанство представили као „философију над философијом“. Апологете у том периоду први пут користе философска достигнућа античке философије која примјењују у хришћанском поимању цитирајући чак и античке философе у корист оправдања хришћанског учења. Тако кроз апологије долази до продора јелинистичке философије у хришћанску мисао, те долази до продора начина и облика јелинистичке реторике у

⁵ Ἰουστίνου, *Ἀπολογία Β'*, 8, PG 6, 457A.

⁶ «ὅθεν παρὰ πάσι σπερματικά αληθείας δοκεῖ εἶναι», Ἰουστίνου, *Ἀπολογία Α'*, 44, PG 6, 396 A.

⁷ Ἰουστίνου, *Ἀπολογία Β'*, 13, PG 6, 465B.

⁸ Ἰουστίνου, *Ἀπολογία Β'*, 10, PG 6, 460B.

⁹ Српска теологија данас, тј. оно што имамо на српском језику, посједује само два дјела која озбиљно обрађују период Апологета, а то су: „Патрологија, Браниоци Цркве у другом веку“, од владике Атанасија Раките и превод са грчког језика веома познатог дјела од Јоаниса Романидиса под називом „Πατρολογικὴ ἱστορία“.

¹⁰ Harnack A., *History of Dogma*, т. II, New York 1961, 169–229, Ἀγουρίδου Σ., „Ἡ Χριστολογία τῶν Ἀπολογητῶν“, *Κληρονομία* 1 (1969), 39–64, 39.

¹¹ Χρήστου Π., *Ἡ περί ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ Θεοφίλου Ἀντιοχείας*, Θεσσαλονίκη 1957, 27.

¹² Богдановић Д., *Светици оци и учитељи цркве*, Београд 2008, 32.

хришћанском изразу. Један од таквих примјера јесте кориштење и примјена тадашњег философског јелинистичког језика и терминологије у апологетским списима и апологетском начину изражавања, дајући терминологији сасвим нови смисао. Еп. Јован Зизиулас каже да се у том периоду догодила христјанизација јелинизма — „*εκχριστιανισμό του Ελληνισμού*“, а не обратно, јелинизација хришћанства — „*εξελληνισμός του Χριστιανισμού*“.¹³

На овај начин обраћајући се ка нехришћанском свијету и користећи терминологију јелинистичке философије, Апологете су подигле ниво хришћанске мисли, те су на један начин постали „*πρви хришћански философи*“, а са друге стране, догодило се раћање научне теологије, гдје је постављан темељ за развитак хришћанске теологије као науке.¹⁴

Генерално, за Апологете полазна тачка и основ комплетне њихове теологије јесте стварање творевине ни из чега, гдје Бог из љубави кроз нестворене енергије ствара свијет, а као врхунац у стварању ствара човјека. Кључ разумијевања космологије и антропологије, тј. везе између Бога, свијета и човјека, јесте за њих догма о стварању ни из чега. Да би се разграничила слобода Божија у вези са свијетом, Апологете у сваком случају одбацују идеју вјечности материје и свијета, потврђујући догму о стварању свега ни из чега.¹⁵ Ова догма представља основни услов црквеног учења о слободи пошто Бог ствара без нужности, кроз нестворене Његове енергије, ван дожанске суштине, гдје створена бића не представљају копију прото-типа у суштини Божјој.¹⁶

По учењу Апологета, Бог сачињава непосредни почетак и узрок постојања свијета. Узрок свега створеног јесте један Бог и Бог све ствара слободно кроз Логоса Његовог.¹⁷ Свијет није створио неки нижи или потчињени Бог,¹⁸ нити постоји нешто онтолошки паралелно са Богом. Бог ствара зато што жели без нужности, прво необличну материју, коју уобличава и припрема, у којој се појављује и исказује Божија свемоћ, мудрост и светост. Али у стварању узимају учешће сва Три Лица Свете Тројице. Стварање се појављује са очигледношћу стваралачке сарадње Оца, Сина и Духа Светога, пошто је један свијет створен од Оца, кроз Логоса и Духа Светога, али се у Духу Светоме одржава све постојеће и свијет кроз Њега има постојање.¹⁹ Дакле, по Апологетима, Бог Отац ствара све кроз Логоса и Мудрост, смањујући стварање свијета као дјело Тројичног Бога.²⁰

Свијет долази у постојање из ни из чега због слободе и љубави Божије, те на исти начин и живот човјека има егзистенцијалну слободу. Дакле, Апологете желе да прикажу једно учење које је било у потпуности супротно учењу јелинистичке философије, а поготово учењу Платона, код којег се не ради о стварању од једног Бога, независног од свијета, пошто је Бог код Платона обавезан да ствара од ма-

¹³ Ζηζιούλα Ι., „Τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου“, *Σύναξη* 37 (1991), 11–36: 19.

¹⁴ ŠagiBunić T., *Povijest kršćanske literature*, Zagreb 1998, 237.

¹⁵ Ζηζιούλα Ι., „Σχέσεις Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ“, *Ἑλληνισμός καὶ Χριστιανισμός, Εἰσηγήσεις τοῦ «Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου» τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 2004, 13–41: 25.

¹⁶ Ρωμανίδου Ι., *Τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα*, Ἀθήνα 1989, 65.

¹⁷ Само св. Мелитон Сардски прегхуткује стваралачко и украшавајуће дјело Логоса у стварању, главну тему у великој мјери хришћанског учења Апологета. Погледај, Ψευτόγκα Β., *Μελίτωνος Σάρδεων «Τὰ περὶ τοῦ Πάσχα δύο»*, Θεσσαλονίκη 1971, 194.

¹⁸ Αγουρίδου, Σ., „Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν ἅγιο Εἰρηναῖο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν περὶ ἀνθρώπου εἰκόνα τῶν Γνωστικῶν“, *Ἀπόψεις χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας*, Θεσσαλονίκη 1970, 48–66: 53.

¹⁹ «ὅφ' οὗ λόγῳ δεδημιούργηται καὶ τῷ παρ' αὐτοῦ πνεύματι συνέχεται τὰ πάντα, τοῦτον εἰδότες καὶ κρατύνοντες θεόν», Ἀθηναγόρου, *Πρεσβεία περὶ χριστιανῶν*, 6, SC 379, 90.

²⁰ Θεοφίλου, *Πρὸς Αὐτόλукον*, 1, 7, SC 20, 72, Θεοφίλου, *Πρὸς Αὐτόлукон*, 2, 10, SC 20, 122.

терија и идеја које вјечно постоје. Тако се у свим философским школама појављује једна онтолошка нужност и ограничење слободе Божије, чињеница потпуно неприхватљива за хришћанску мисао

На тај начин, по Апологетима, основ стварања човјека се налази у чињеници да је Бог који ствара човјека Један и да је човјек створење потпуно зависно од Бога.²¹ Тако Бог Апологета ствара из слободе, без било какве нужности, и као врхунац стварања ствара човјека којег смјешта као центар свемира, пошто све што ствара, ствара на корист човјечанства.

Тако је за Апологете циљ стварања откривење и познање Бога гдје треба да се оствари спој тварног са нетварним, али првенствено кроз заједницу са Богом. Апологете први смјело приступају тумачењу човјековог бића, тј. његовог саздања представљајући човјека као „*микрокосмос*“, гдје је комплетан човјек, како наводи Атинагора, створен за вјечност, „*а не да се јојави у једном крајњем временском року, а затим појави да нестане*“.²² Човјек је дакле биће створено за бесмртност, за вјечност, али само као психосоматско биће, као једна ипостас коју сачињавају душа и тијело, а кроз слободну заједницу са Богом.²³

Човјек је за Апологете првенствено психосоматско биће, саздано из душе и тијела, гдје ова два створена елемента заједно учествују како у животу тако и у окончању живота. Јасно каже Атинагора да нема ни почетка, а ни краја живота без ова два елемента.²⁴ Апологете у потпуности прихватају човјека само као психосоматско биће, саздано од душе и тијела. Они у својм дјелима првенствено настоје да прикажу јелинистичком свијету човјека створеног од Једног Бога, а сазданог од два елемента - душе и тијела, гдје не постоји непремостива провалија између њих. На такав начин Апологете се представљају да прихватају човјека као дводијелно биће,²⁵ гдје одбацују антматеријално мишљење и сматрају човјека потпуног само као психосоматско биће.

Апологете одређују човјека као психосоматско биће гдје назначени човјек, саздан као тијело и душа, а не само као душа, сачињава јединствену, непоновљиву, личну ипостас. Човјек се по Апологетима сматра као непоновљиво биће заједнице душе и тијела, гдје се душа и тијело усаглашавају ка једној хармонији и слагању. Дакле, душа и тијело представљају јединствену сарадњу, па се овакво гледиште супростављало у потпуности са платонским гледиштем гдје је тијело било тамница душе.²⁶ Тијело, по Апологетима, није тамница једне стране, бесмртне силе, већ је „*брачни друг*“ једне присне духовне компоненте. Нити душа, а нити тијело, по Апологетима, нису бесмртни сами по себи. Њихова бесмртност није одређена на самом почетку, већ на крају, тј. кроз обожење и остваривање заједнице са Богом. Бесмртност је тако могућа само кроз приближавање или узрастање ка Богу, гдје комплетна човјекова личност, како каже Татијан Асирац, постаје „*храм Духа Светог*“

²¹ Ова чињеница је веома важна у сукобу против Гностицизма, који приказује првог човјека као створење злог Бога, Αγουρίδης Σ. , „Ο άνθρωπος κατά τὸν ἁγιο Εἰρηναῖο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν περὶ ἀνθρώπου εἰκόνα τῶν Γνωστικῶν“, *Απόψεις χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας*, Θεσσαλονίκη 1970, 48–66: 53.

²² «οὐκ ἐπὶ μικρὸν ἐξαπτομένην εἶτα παντελῶς σβεννυμένην.», Αθηναγόρου, *Περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν*, 12, SC 379, 260.

²³ «ἀπαθανατίζεσθαι μόνην τὴν ψυχὴν, ἐγὼ δὲ καὶ τὸ σὺν αὐτῇ σαρκίον.», Τατιανοῦ, *Πρὸς Ἑλλήνας*, 25, PG 6, 861A.

²⁴ «Οὐ μὴν οὐδὲ μακαριότης ψυχῆς κεχωρισμένης σώματος· οὐδὲ γὰρ τὴν θατέρου τούτων ἐξ ὧν συνέστηκεν ἄνθρωπος ἐσκοποῦμεν ζωὴν ἢ τέλος, ἀλλὰ τοῦ συνεστῶτος ἐξ ἀμφοῖν», Αθηναγόρου, *Περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν*, 25, SC 379, 312.

²⁵ Χρήστου Π., *Ἡ περὶ ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ Θεοφίλου Ἀντιοχείας*, Θεσσαλονίκη 1957, 10.

²⁶ Νούσκα Κ., „Ο ἀπολογητὴς Αθηναγόρας ὡς φιλόσοφος Χριστιανός“, *Ἱρηγόριος Παλαμάς* 51 (1968), 355–362: 356.

ία“.²⁷ Апологете прихватају библијско предање гдје читав човјек, колико душа, толико и тијело, су дјело светог и човјекољубивог Бога, гдје читав човјек постаје храм Духа Светог. Човјека, дакле, сачињавају два елемента, један материјални и један духовни, гдје се ова два елемента не сматрају квалитетом супротна, нити изражавају супротност. Апологете приказују нешто што апсолутно долази у несагласност са философским системима тога времена а посебно са Платоновом философијом.

По учењу Апологетских Отаца, бесмртност душе се не наводи на њеном почетку, већ на крају. Шта овакво учење представља? Душа сама по себи није вјечна, беспочетна, бескрајна као што подржава Платон и грчка философија, зато што она има свој почетак и свој извор. Али ова чињеница не значи да душа нужно има и свој крај. По Апологетама, не постоји философска нужност, по којој све што има почетак као последицу и резултат мора да има и крај, пошто савршенство постоји на крају, а не на почетку. Овдје се ради о бесмртности душе, али као дару и благодати слободе, а не о некаквој онтолошкој нужности. Бесмртност душе по последици се везује са Христовим Васкрсењем, васрсењем мртвих и обожењем у Духу Светом.²⁸

Човјек се на овај начин представља искључиво као сложено биће, које нити је душа, нити је тијело, него и душа и тијело. Ово значи да није могуће, да се назове човјек, нити тијело само његово, нити душа сама његова, него производ овог заједничког споја назива се човјек.²⁹ Веома је важно да се овдје нагласи како се у човјеку, иако је спој два елемента или састава, не нарушава његово јединство. Тијело и душа се „сајрожимају“ и сачињавају једну нераздвојиву цјелину. Због овога се по Татијану човјек сматра „σωματοψυχός“, а не као тросаздано-тродијелно биће.³⁰ Апологете у потпуности прате хришћанску антрополошку мисао гдје прихватају равноправан положај материјалног са духовним елементом, иако се ради о двије различите реалности без да постоји значајно разликовање.³¹

Апологете јасно на овај начин човјека представљају као једну ипостас, једну личност, са двије природе, пошто се формира од два саздана састојка, тијела и душе, која се уједињују ипостасно у личности човјека и сачињавају једно онтолошко јединство. Наравно, човјек није један поларизаторски спој двају супротних састава, већ спој два позитивна састава, душе и тијела, оних састава којима је заједнички створитељ Један Бог.³²

Веома је занимљиво и тумачење св. Теофила Антиохијског који човјека послије стварања смјешта одмах иза Три Лица Свете Тројице,³³ гдје се човјек представља

²⁷ « ἄνθρωπος δὲ σὰρξ· δεσμός δὲ τῆς σαρκὸς ψυχὴ, σχετικὴ δὲ τῆς ψυχῆς ἡ σὰρξ. Τὸ δὲ τοιοῦτον τῆς συστάσεως εἶδος εἰ μὲν ὡς ναὸς εἶη, κατοικεῖν ἐν αὐτῷ θεὸς βούλεται διὰ τοῦ πρεσβεύοντος πνεύματος·», Τатиανού, *Πρὸς Ἕλληνας*, 15, PG 6, 837C- 840A.

²⁸ Ζηζιούλα Ι., „Σχέσεις Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ“, *Ἑλληνισμός καὶ Χριστιανισμός, Εἰσηγήσεις τοῦ «Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου» τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 2004, 13-41: 27.

²⁹ «Τί γάρ ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ’ ἢ τὸ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνεστὸς ζῶν λογικόν; Μὴ οὖν καθ’ ἑαυτὴν ψυχὴ ἄνθρωπος; Οὐκ· ἀλλ’ ἄνθρωπον ψυχὴ. Μὴ οὖν καλοῖτο σῶμα ἄνθρωπος; Οὐκ· ἀλλ’ ἄνθρωπου σῶμα καλεῖται. Εἴπερ οὖν κατ’ ἰδίαν μὲν τούτων οὐδέτερον ἄνθρωπος ἐστίν, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀμφοτέρων συμπλοκῆς καλεῖται ἄνθρωπος·», *Ιουστίνου, Περὶ Ἀναστάσεως*, 8, ΕΠΕ 77, 252.* Дјело „О Васкрсењу“ се не сматра као аутентично Јустиново дјело.

³⁰ Само Аристид на једном мјесту представља човјека ка тросаздано или тродијелно биће и то од тијела, душе и духа, Аристείδου, *Απολογία*, ΒΕΠΕЗ 3, 138.

³¹ Πλεξίδα Γ., *Λόγοι χριστιανῶν κατὰ ἐθνικῶν, Αθανάσιος Αλεξανδρείας, Αθηναγόρας, Τатиανός*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Θεσσαλονίκη, 2004, 591.

³² Στύλιος Ε., *Κατ’ εἰκόνα Θεοῦ, Ὁρθόδοξη Ἀνθρωπολογία*, Ἀθήνα 2007, 88.

³³ «Ὡσαύτως καὶ αἱ τρεῖς ἡμέραι πρὸ τῶν φωστῆρων γεγονυῖαι τύποι εἰσὶν τῆς τριάδος, τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ. τετάρτῳ δὲ τόπῳ ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ προσδεῖς τοῦ φωτός, ἵνα ἦ θεός, λόγος, σοφία, ἄνθρωπος. διὰ τοῦτο καὶ τετάρτῃ ἡμέρᾳ ἐγενήθησαν φωστῆρες·», Θεοφίλου, *Πρὸς Αὐτόλυκον*, 2, 15, SC 20, 138.

као мост и спој између тварног и нетварног, односно гдје преко човјека треба да се догоди јединство комлетне творевине са Творцем. Овим се показује да циљ стварања свијета јесте откривење Божије, тј. оваплоћење Логоса Божијег, јер се без оваплоћења Логоса човјек не би обожио, а ни спознао Бога као што то потврђује и писац „Посланице Диоїнеїу“: „Јер, ко је уойиїиїе од људи знао иїиїа је Бої, їриїе неїо иїиїо је Он-Хрисїос доїао?“³⁴

Пошто је човјек мост и спој између тварног и нетварног и пошто он треба да сједини творевину са Творцем, након пада човјек губи могућност свакодневног општења са Творцем, гдје за последицу има улазак пропадљивости и смрти у његову природу. За Апологете пад човјеков представља природни резултат отуђивања човјека од Бога преко слободног избора. Прародитељски гријех нија пад из једног почетног стања потпуног савршенства, већ удаљавање од пута ка Богу, савршенству и обожењу.³⁵ Пад за Апологете никада није био јуридикчко питање, већ питање неуспјеха човјека да достигне обожење и савршенство. Смрт тако нема смисао казне, већ је резултат слободног човјековог избора и овакво тумачење тачно означава и сам термин „їриїех“, тј. етимологија паралелног јеврејског „hattah“ што у преводу значи „неусїїех у їокуїаїу ка усїїеху одређеної циља“.³⁶ Смрт за Апологете не припада у ранг који је одредио Бог, дакле, смрт није творевина Божија, нити је резултат жеље и одлуке Божије. Није могуће да од Бога произиђе нешто што је зло. Бог само дозвољава смрт у свијету, не као казну или као расположење Божије праведности, већ због Божије милосрдности ка човјеку да зло не постоји вјечно,³⁷ а да човјек кроз посматрање и размишљање о пропадљивости и смрти разумије своју немоћ и зависност од Бога ка спасењу. Стога човјек треба да се понизи и покаје, а кроз искушења да се припрема и постане савршен. Тако, по Апологетама, последице пада имају „їедаїоїшкї садржаї или каракїїер“ гдје се губи сваки вид казне или освете Божје.

По Апологетама човјек је имао двије могућности које је требао да изабере, стање бесмртности и обожење или стање смрти и пропадљивости. Нажалост, човјек бира другу могућност и потпада под власт смрти и пропадљивости. Пад је дакле, неуспјех човјека да буде савшен гдје за последицу има власт пропадљивости и смрти над човјеком. Првостворени није изгубио кроз непослушање неку посебну квалификацију, већ је изгубио једну „їосебну їриїику“ да постане бесмртан, док претходно није био нити смртан, а нити бесмртан.

Поимање смрти садржи један потпуно антропоцентрични садржај или карактер, пошто у тренутку када би се одузела слобода човјека тада би аутоматски Бог био разлог зла у свијету. Пад и смрт се сматрају као грешка, као скретање са правог или истинитог пута који је заједница са Богом. У оваквом стању, у којем се налази пали човјек, једини одговорни јесте он исти због жеље, хтјења или слободе његове. Смрт се на овакав начин раздваја од сваког метафизичког и трансценденталног почетка и сачињава један свјетовни смисао и садржај.

Тако је за Апологете учење о спасењу и превазилажењу пропадљивости уско везано са учењем о паду, јер ако нисмо патпуно разумјели пад првоствореног човјека онда је немогуће да разумијемо и учење Апологета о начину спасења у овом свијету послїје пада.

³⁴ *Πρὸς Διόγνητον*, 8, 1, SC 33.

³⁵ Ρωμανίδου Γ., *Τὸ проπατορικὸν ἀμάρτημα*, Αθήνα 1989, 154.

³⁶ Δημητροπούλου Π., *Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου*, Αθήνα 1954, 12.

³⁷ «Καὶ τοῦτο δὲ ὁ θεὸς μεγάλην εὐεργεσίαν παρέσχεν τῷ ἀνθρώπῳ, τὸ μὴ διαμεῖναι αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα ἐν ἀμαρτίᾳ ὄντα.», Θεοφίλου, *Πρὸς Αὐτόλυκον*, 2, 26, SC 20, 162.

Најважнија чињеница у учењу Апологета о спасењу јесте да Аположете спасење не сматрају од свијета већ од зла. Спасење се не сматра у повлачењу од свијета, већ од зла, од гријеха, али само као дјело љубави и слободе у судјеловању Божије Благодати. Спасење је за Аположете уништење власти сатане и успостављање стања почетног одредишта кроз усавршавање и обожење човјека. Значи, спасење сачињава уништење зла у времену и свијету кроз васкрсење мртвих³⁸ и ка промјени свега постојећег,³⁹ које је неодвојиво од спаситељског дјела Христовог, који је „*и*р-ворођени из мртвих“.⁴⁰

Дакле, спасење човјека не сачињава платонско бјежање душе из свијета и материје, већ супротно, сачињава се у времену и свијету, у уништења зла и гријеха, кроз васкрсење и обнављање свега. Свијет није сам по себи зло, нити Аположете искључују свијет ван плана спасења, сав свијет је творевина Једног Бога. На овај начин не само душа, али и тијело, сав дакле психосоматски човјек,⁴¹ облачи се у непропадљивост, по вољи Божијој и по непропадљивој енергији Духа Светога, кроз слободу са духовном вјежбом и моралним животом.

Иако, према неким тумачењима поједини апологетски писци умањују значај искупителског дјела Христовог, не би требали заборавити поводе и циљеве писања апологетских списа. Главни циљ апологетских списа није литургичка или катихетска или проповједна надградња вјерних, стога на овај начин не можемо да очекујемо једно дубље тумачење учешћа вјерних у литургијској тајни.⁴² Свакако, није било могуће у Апологијама које су се упућивале људима ван Цркве, и онима који нису били упознати са основним елементима вјере, да неко очекује како ће наћи једно развијено учење о спасењу, пошто је ово учење посебно било опасно да се прокламује јавно.⁴³

Међутим, св. Јустин Мученик и Философ је јединствен од свих Апологета који у својим дјелима спасење сматра првенствено кроз свете тајне, тј. кроз крштење, а нарочито кроз Божанствену Литургију, гдје реално заједничаримо са Христом. Крштење се сматра као уводна тајна која уводи крштеног у евхаристијски скуп вјерних са циљем учешћа у њој.⁴⁴ Св. Литургија сачињава епицентар хришћанског живота,⁴⁵ а у св. Евхаристији су имали право учешћа само крштени. На тај начин по св. Јустину крштење уводи у св. Литургију и св. Литургија је централно језгро читавог хришћанског живота. Али се код св. Јустина уочава спој у пракси литургијског живота са услужним, човјекољубивим и заједничким дјелом Цркве, гдје ван Ње не постоји спасење, а гдје се литургијски живот не одваја од служења у заједници.⁴⁶ На тај начин, по последици, спасење није лично дјело сваког појединца, него је заједничко дјело које се не одражава само у хуманистичком схватању, већ у спајању свега у св. Литургији.

Свакако из свега до сада видимо да је најзначајнији допринос апологетске мисли првенствено у тумачењу односа Бога, свијета и човјека, тј. космологије и ан-

³⁸ «Καὶ διὰ τοῦτο καὶ σωμάτων ἀνάστασιν ἔσεσθαι πε πιστεύκαμεν μετὰ τὴν τῶν ὅλων συντέλειαν», Τατιανού, *Πρὸς Ἕλληνας*, 6, PG 6, 817B.

³⁹ «Εἶδος γάρ τι μεταβολῆς καὶ πάντων ὕστατον ἡ ἀνάστασις ἢ τε τῶν κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον περιόντων ἔτι πρὸς τὸ κρεῖττον μεταβολῆς.», Ἀθηναγόρου, *Περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν*, 12, SC 379, 264.

⁴⁰ Кол. 1,18.

⁴¹ «ἀπαθανατίζεσθαι μόνην τὴν ψυχὴν, ἐγὼ δὲ καὶ τὸ σὺν αὐτῇ σαρκίον.», Τατιανού, *Πρὸς Ἕλληνας*, 25, PG 6, 861A.

⁴² Θεοδώρου Ε., „Λειτουργικά στοιχεία ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Ἁγίου Ἰουστίνου“, *Θεολογία* 56 (1985), 519–528: 519.

⁴³ Ἀγουρίδου Σ., „Ἡ Χριστολογία τῶν Ἀπολογητῶν“, *Κληρονομία* 1 (1969), 39–64: 55.

⁴⁴ Θεοδώρου Ε., „Λειτουργικά στοιχεία ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Ἁγίου Ἰουστίνου“, *Θεολογία* 56 (1985), 519–528: 522.

⁴⁵ Ἰουστίνου, *Απολογία Α'*, 65, PG 6, 428A.

⁴⁶ Ἰουστίνου, *Απολογία Α'*, 67, PG 6, 429C.

тропологије. Данас, када смо изашли, како каже еп. Калист Ware из вијека еклисиологије и ушли у вијек антропологије,⁴⁷ немогуће је да се не обазремо и видимо колики су допринос Апологете дали у тумачењу човјека и у тумачењу његове позиције у овом свијету. Сада када се налазимо у првој деценији XXI вијека, кључно питање није више само „*Шта је Црква?*“, већ и „*Шта је човјек?*“. Очигледно је да између ова два питања постоји нераздвојива веза, пошто се само у Цркви људске личности испуњавају у потпуности, гдје нема нарушавања личног идентитета и гдје човјек никада није објекат или индивидуа у једном скупу личности. Тако исто и Апологете човјека сматрају као литургијског члана у једној заједници гдје се искључује сваки вид атомоцентризма јер је сваки човјек непоновљиво биће и икона Божја.

Али, данас у свијету који корача ка што већем електронском, космичком и техничком развоју, гдје човјек наводно пада у економску кризу, која заправо и није никаква материјална, већ криза морала, човјек апсолутно заборавља своје назначење на које су Апологете толико јасно упућивале већ прије осамнаест вијекова. Тако комплетан проблем данашњице, тј. данашњег човјечанства и данашње културе, јесте свакако у настојању појединца да предњачи у односу на заједницу, а не обратно, гдје сви у заједници и у личном односу треба да граде свој идентитет. Евхаристијско сабрање, које је код св. Јустина Мученика и Философа јасно одвојено од агапа,⁴⁸ и које је код Апологета представљало основ хришћанског живота, треба да буде и данас основа за живот савременог човјека гдје сви подједнако имају своје мјесто и своје назначење. Евхаристијски живот се код Апологета није одвајао од служења у заједници, а гдје се евхаристијски скуп-σύναξη-сабор, настављао у хришћанском животу, и гдје се спасење представљало као заједничко дјело Цркве.⁴⁹

Човјек се по Апологетима не сматра у јелинистичком поимању као субјекат у једном збиру личности, гдје се губи сваки вид слободе и аутономије пошто се лично његово постојање на такав један начин одређује од постојања и службе скупа и његово постојање зависи од постојања и начина живота осталих људи. Пуна супротност у антропоцентричном поимању човјечанске заједнице јелинистичког свијета налази се у Јудаизму, у којем господари Закон, који оформљује социјални рам развоја људске личности. Дакле, Јудаизам превазилази искључиви антропоцентризам Јелина али је ипак немоћан да развије једну личну везу, ону коју су кроз своја дјела наглашавали Апологете, а то је веза између Бога и човјека, лична веза са Оваплоћеним Логосом.⁵⁰

Дакле, спој космологије и антропологије чије је испуњење у христологији јесте основни циљ комплетне апологетске мисли. Тако и данас као што смо рекли, када излазимо из вијека еклисиологије, а улазимо у вијек антропологије, комплетна теолошка мисао треба да подсјети човјечанство на мјесто које човјек има у творевини и његову неодвојивост од Творца, гдје човјек само кроз Цркву, као икону будућег Царства Божјег, може остварити свој идентитет и своје коначно назначење.

In the middle of the second century one group of the Christian writers named Apologists appeared in the Christian Church. They wrote short texts named Apologies in order to defend Christianity from the external attacks, such as the attacks and criticisms from the pagans and the Jews. Writing to the non-Christian world these Christian writers used Greek philosophical

⁴⁷ Ware K., *Ἡ Ὀρθόδοξη Θεολογία στὸν 21^ο αἰῶνα*, Ἀθήναι 2005, 25.

⁴⁸ Ἰουστίνου, *Ἀπολογία Α'*, 65–67, PG 6.

⁴⁹ Θεοδώρου Ε., „Λειτουργικά στοιχεία ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Ἀγίου Ἰουστίνου“, *Θεολογία* 56 (1985), 519–528: 528.

⁵⁰ Σιώνη Ν., *Προλεγόμενα θεολογικῆς ἀνθρωπολογίας*, Ἀθήνα 2007, 38–39.

terminology and through it they increased the intellectual level of Christian thought. However, during this time the level of interest in specific theological disciplines such as Christology and Pneumatology decreased. On the other side, these writers moved their interests toward cosmological and anthropological issues and themes. In order to answer the questions what the created world is and what the place of human being is in it, they used a new philosophical approach that we can call „the use of the adversary's tools“. So, the Apologists, first of all wanted to show that the world is created for a human being, where a human being is not just an individual or object in the sum of persons. Thus, the Apologists understood a human being as a liturgical member of a particular communion where any kind of atomocentrism is excluded, because every human being is seen as unique and the icon of God. According to this, it is clear that the most important contribution of the apologetic mindset was in the understanding and presenting of the relationships between the God, the created world and a human being. Thus, their focus was in the fields of cosmology and pneumatology. Hence, even today, when we left the era of ecclesiology and came into the era of anthropology, in a world that is rushing toward higher development, a human being should not forget his/her indivisibility from God as well as his/her role in this created world. As we see, the Apologists had pointed out these problems eighteen centuries ago.

Литература

Извори:

- Свеѣно ѱисмо Нової завѣѣи, Свети архијерејски синод СПЦ, Београд 1984.
 Άθηναγόρου, *Περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν*, Pouderon B., *Athénagore, Sur la Résurrection des morts*, SC 379, 214–317.
 Άθηναγόρου, *Πρεσβεία περὶ χριστιανῶν*, Pouderon B., *Athénagore, Supplique au sujet des chrétiens*, SC 379, 70–209.
 Άριστείδου, *Άπολογία*, ΒΕΠΕΣ 3, 133–153.
 Θεοφίλου, *Πρὸς Αὐτόλυκον*, Bardy G., *Théophile d'Antioche, Trois livres a Autolycus*, SC 20.
 Їουστίνου, *Άπολογία Α΄*, PG 6, 327–440.
 Їουστίνου, *Άπολογία Β΄*, PG 6, 441–470.
 Їουστίνου, *Διάλογος πρὸς Τρύφωνα*, PG 6, 471–800.
 Їουστίνου, *Περὶ Ἀναστάσεως*, ΕΠΕ 77, 232–259.
 Μελίτωνος, *Περὶ Πάσχα*, Perler O., *Méliton de Sardes, Sur la Pâque et fragments*, SC 123.
 Πρὸς Διόγνητον, Marrou H. I., *A Diognète*, SC 33.
 Τατιανού, *Πρὸς Έλληνας*, PG 6, 803–888.

Помоћна литература:

- Богдановић Д., *Свеѣи оци и учиѣеѣи цркве*, Београд 2008.
 Ракита А., *Браниоци Цркве у друјом веку*, Београд 1998.
 ŠagiBunić T., *Povijest kršćanske literature*, Zagreb 1998.
 Quasten J., *Patrology*, I, The Beginnings of Patristic Literature, Utrecht 1949.
 Ware K., *Η Ορθόδοξη Θεολογία στὸν 21° αἰῶνα*, Ἀθῆναι 2005.
 Harnack A., *History of Dogma*, т. II, New York 1961.
 Άγουρίδου Σ., „Η Χριστολογία τῶν Ἀπολογητῶν“, *Κληρονομία* 1 (1969), 39–64.
 Άγουρίδου, Σ., „Ο ἄνθρωπος κατὰ τὸν ἅγιο Εἰρηναῖο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν περὶ ἀνθρώπου εἰκόνα τῶν Γνωστικῶν“, *Απόψεις христιανικῆς ἀνθρωπολογίας*, Θεσσαλονίκη 1970, 48–66, 53.
 Δημητροπούλου Π., *Η ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου*, Ἀθῆναι 1954.
 Ζηζιούλα Ἰ., „Τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου“, *Σύναξη* 37 (1991), 11–36.
 Ζηζιούλα Ἰ., „Σχέσεις Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ“, *Ἑλληνισμός καὶ Χριστιανισμός, Εἰσηγήσεις τοῦ «Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου» τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆνα 2004, 13–41.

- Θεοδώρου Ε., „Λειτουργικά στοιχεία ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Ἁγίου Ἰουστίνου“, *Θεολογία* 56 (1985), 519–528.
- Νούσκα Κ. , „Ὁ ἀπολογητὴς Ἀθηναγόρας ὡς φιλόσοφος Χριστιανός“, *Γρηγόριος Παλαμᾶς* 51 (1968), 355–362.
- Ξιώνη Ν., *Προλεγόμενα θεολογικῆς ἀνθρωπολογίας*, Ἀθήνα 2007.
- Παπαδόπουλου Σ., *Πατρολογία*, τ. Α΄, Εἰσαγωγή, Β. καὶ Γ. αἰώνας, Ἀθήνα 2000.
- Πλεξίδα Γ., *Λόγοι χριστιανῶν κατὰ ἐθνικῶν, Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, Ἀθηναγόρας, Τατιανός*, εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Θεσσαλονίκη, 2004.
- Ρωμανίδου Ἰ., *Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα*, Ἀθήνα 1989.
- Στύλιος Ε., *Κατ’ εἰκόνα Θεοῦ, Ὁρθόδοξη Ἀνθρωπολογία*, Ἀθήνα 2007.
- Χρήστου Π., *Ἡ περὶ ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ Θεοφίλου Ἀντιοχείας*, Θεσσαλονίκη 1957.
- Ψευτόγκα Β., *Μελίτωνος Σάρδεων «Τὰ περὶ τοῦ Πάσχα δύο»*, Θεσσαλονίκη 1971.

Скраћенице

- ΒΕΠΕΣ** = *ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ*, Ἀθήναι.
- ΕΠΕ** = *ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ*, Ἀθήναι.
- PG** = *PATROLOGIA GRAECA*, Parissiiis.
- SC** = *SOURCES CHRETIENNES*, Paris.